

լու, որ տաճարը հարսային կղզմը ունեցել է սինազգադ գալիք: Անշոշտ ապօգայ քննութիւնը կը պարզէ այս ենթադրութիւնս:

Կիրապաւորին եւ իրարմէ կը զանազանին իրեւ առուն, բայ, մակրայ, եւ այլն:

Բ. Հեղունին հողովովմէ կը միտի քաւրանիւնեւ:

Օսաբարբած այս բալոր փաստերը կարեւում եմ, թէ պիտի Համգնեն ընթերցոցը, որ Դիբաքլը ունեցել է հեթանոսական շըլանում մի մէջեան, որը բրինտանէկին շըլանում տաշորդ է փփարբուել: Այս հնգաման կիրուղ թշնի է տառած, որ հայ Փաքը բրեք է դագարել անվերջ ուրուագեծերուց, հայ ձեռքբեր ասխանը կերպել են ուրուագուածները, իրականացնել եւ անմահ լիշտատիկ են թողել իրենց սերդին, որ նրանցով ոգեւորին ու կուշտուածէն տաշջ գնան Համայն քաղաքակիրծ ազգերի շըլանում:

Ալեքսանդրապոլ, 19 Օգոստ. 1911:

ԱՏՐՈՒՏ

ԱՅՈՒՄԻՐԱՎԱԿԱՆ

ՀԵՂ ԳՈՅՈՎԵՐՆ ՀԱՅԵՐԵՆՆ ԵՒ ԱՐԴԻ
ԳՈՎՈՎԵՐԸ ՈՎՐՈՎՐԵՐԵՐ

८०

Ակնայ բարբառին ուսումնակրութիւնը, զոր տառիկ «Հանգիսի», 1907-1911 ապրիլերու, մէջ, թելացրեց մզի հետեւալ խորհրդածութիւնները Ակնայ բարբառին մանաւորապէս եւ հայ գևառաբարբառներու վրա ընդհանրապէս:

Ասոր համար հարկ կը համարինք
հակիրծօրէն ակնարկել լեզուաց Տռ
(evolution) հիմնական օրէնքներուն:

Ա. Համագործակիցներին դեղի բարութառականներն, և Գործառնութեաններ դեղի է բաշխութառականներն ըստ աղջկայութեան։ Անզոք մը սկզբանական բառերն իրարժ շատ չեն են, ասկայն տական իրարժ պայմանակիրք ճախ եւ նշանակութիւն ունեցող նորանոր բառերուն նույնու կու տան, միշտ թշպէս ցեղի մը նախածննդքը սերնդէ սերուուք անհատ ներու բազմութիւններ կ'արտադրեն իրենցմէ աւելի կամ նուազ տարրեր։ Այս բազմազատ կոմիքն հետ յառաջ կու գան բառերու ցեղականական տեսակները, զօրս “մասունք բանի”, կը հոչեմք ։ Նախական բառերը թէ դայակնեն, թէ բայց, թէ ածական, թէ այնարկութիւն, եւ այլն. յետոյ տական առ տական բառերը կը

կերպաւորին եւ իրարմէ կը զանազանին իրրեւ
անուն, բայ, մակրայ, եւ այլն:

Բ. Հերուխին Տոլովյանը կը միտի գործութեան
դեմք է հեծութեա, այսինքն միավանի արմատնե-
րին երկար բռներ կը յօրինուին ածանցմամբ
եւ բարձրացնեամբ զ. օ. է, էր, էրու, էրուխան, էրո-
ւանանիւն, էրուստութեան:

Գ. զ-ը-ղ-ղ-ո-նի-նէ Եւ ի հօ-ս-ս-նէ Արմատ
բառեցը երբ կ'ածանցուին ու կը բարդունին
ձայնաւորներէն ոմանք կը պղին, կը կորսուին կամ
կը փոփոխին եւ բառը չափով մը կը խանայ,
կը հծիք, շ. օ. էլու, էլուեմ, էլուոն, էլուունն
(փօփոխակ գետեմ, գետոն, գետունակնեմ),
հոր, հոյ, հոյել, հոյըննին (ոչ հորոյ, հո-
րակիք, հորակէցութիւն), բորի, բորոյ, բորել-
(ոչ՝ բարի, բարոյ, բարիսկամ), ընիւրունին, ըն-
իւր(ս-ն)-բառունին:

Ե. Այս յառաջիկանքն փուլերէն զատ և զուսն հոգավորթը յետքուի համական կամ ական կունքը եւս կ'ունենայ, երբ այն կը կապտուի իր զօրութենքն, առողջութենեն եւ երանդներէն ու յատակ թենեն: Այս կը պատահի երբ տուեալ լեզու մը խօսող ժողովածուն նիս իսկ յետքիմ կամ ինայ քաղաքակրթութեան ստորնագոյն մակրդակ մը, չուցէ կամ չկարենայ լեզուն բաւան հոգատար ըրյա:

Ճշմարիս է նաև թէ ժողովուրդի մը բա-
լըր դասելը երբեք զարգացման միեւնոյն աս-
տիճանին չեն հասնիր, այլ կան անոնց մէջ բարձր,
միջնի եւ ստորին աստիճաններ, եւ լիզուն ալ
շատ աւելի ճնի, ճարտասան ու գեղեցիկ է
ազնուականներուն եւ կրթուածներուն տօթանու-

վայ քան ուամին Ազդի մը բարձր դսերը շատ աւելի կաթօնին հոգածութեամբ կը ինսամն եւ վայելելու կը հետամին գեղեցիկը, ինչպէս հագուստ կապուստի, ինակարանի, վարժութիր մէջ, ամպէս ալ խօսութիր մէջ, թէ քեղուկ եւ ուամիկ զանգուածը յաւետ նախնական պէտքերու հոգովի զրաղած կը լլայ, եւ լիդուի նրբութեանց եւ վայելութեան մասին անգէտ եւ անհոգ է. թէպէտ մեծերէն եւ ազնուականներն երպէտ կը լսէ եւ աննց խօսքերն կը կրկնէ, բայց ոչ մաւական զարտարութեամբ, եւ իրքն է միշտ լիզուն աղաւաղին ու խօսքարթը լուսաւութիւն է չափազանց արդի խօսիլ, անհոգ կերպով արտասանել բառերը, ասուերը լու զգանազանել եւ յախուռն կրճատութեր ընել բաղադայնական թէ ճայնուարական, ինչպէտ եւ սեղմուներ, սղումներ, փոխանակումներ, ետեւառջութիւններ, եւ բիւր քերականական այլայլութեներ:

Արդ, տեղն է հոս վայրիկ մը զրաղի այն մեծ ու կարեւոր ինդրով թէ ինչ են լիզուի մը օրինաւոր եւ ապօքն փոփոխութեանց սահմաններն, ինչ է լիզուն հոլովյթը գէպ յառաջ եւ դէպ յետ:

Դժուարը դիրինի վերածելու եւ արտասանութեան մէջ խօսողին յոյը տնտեսիլու միտումն է որ ամենէն գործն գերը կը կատարէ լիզուն փոփոխութիւններուն մէջ: Ազուարանական դիտութեան ի լոյս բերած մեծադրյն օրէնքն է այս ուսէ նախամատներուն ընէնք: «Մերեւնոյն միտուն ուրիշ մէկ արտայայտութիւններ է» ո կըսէ Հուիթնի¹, «որ զմարդ կ'առաջնորդէ համառաջդրութիւններ գործածել ի գրելի, համբան կարձ կտրել փոխանակ սովորական արայնետի քայլելու, եւ ուրիշ այսպիսի բաններ - որոնց մէջ վասն չկայ բայց մայսն երբ ինարդութեան փորձը աւելի կորուս կը պատճուի քան շահ, իրք յայնժամ ծուլութիւն կ'ըլլայ քան թէ անտեսութիւն: Այս միտունի արդիւնքներն, լիզուի մէջ, երկու տեսակն ալ կան, չշմարիտ տնտեսութիւն եւ յայլ շոյալութիւն, վասն զի կորորէն կը գործէ առանց կանխա հաշիւի առնելու թէ ինչ արդիւնքներու կը կազմուած էն շանգին:

Բ.

Հայերէնն ալ այս տնտեսութեան օրէկին թէ նպաստաւոր եւ թէ անպաստ գործողութեանց ենթարկուած է: Ակրչին աստիճան շահեկան է այս լիզուին հոլովյթի ընթացք նախնական ծիկերէն մինչեւ անոր կատարեալ փիմումը իրրեւ բացանձիլ եւ սաղաթիթախիտ ծաղկացը տունկ մը²: Մենք հոս իրզունի կրած փոփոխութիւններուն վըսյ, պիտի խօսինք մեզի շափանիչ առնելով և գարու սովելլինիկի, մատենագրութեան լիզուն, եւ անոր հետ պիտի բարդացնեն անկէ առաջ եւ անկէ վերջ տեղի ունեցած հոլովյթը:

Համարական լիզուարանութիւնը միայն կարող կ'ընե մզեզ գաղափար մը կազմել այն փոփոխութիւններուն վըսյ, որնց շորուհի հայերէն այլակիրպ եղած է տակաւ իր քցը լիզունիրէն: Սանսկրիտի մասուս (mātrikā) բառը որ մահկանացուն եւ մարդ կը նշանակէ, հայերէն ուրիշ միավանին վերածուած է: Կ'ընչուս մարտաքը բարձր եղած է, որ կը նշանակէ մահացու, վիրաւորելի: Աւրեմի “մահ”, բայսն հնագոյն ձեւը, մեր լիզունին մէջ, եղած ըլլալու է *մահ* հօմ *մահ*, յետոյ #մահը, եւ վերջապէս մահ: Ասոր նման հոլովյթով մ'է որ “մահիր, են (ձարին) վերջապէս կ-էն մասցած է Ավեայ բարբարին մէջ:

Ուերժն տնտեսութեան օրէկին ազգեցութեանը հայերէն բառերը աւելի սեղմ եւ կարճ ձեւն մ'են առած բաղադայնը մասամբ Յանակրիի: Մեր բառերուն կարճումը մասամբ ընծայելի է, լսու դրամի. Մէլլյէի, այն իրզունական որ Սանկրիտի բազմավանկները հայերէնի մէջ կորուսած են իրենց վերջին վանկը ընշափ ազգեցութեամբ: Զ. օ. Ակր. abharat (բերաւ) ին հայ հնագոյն ձեւը Պէլլյէր եղած ըլլալու է, շեշոր վերջներ վանկին վըսյ, որ վերջապէս պատճու եղած է վերջին անշեշտուի վանկին յապամանը Կ'անպէս Սկր. ᾔձհատիւ՝ հայերէնը պատճամանած է Երեւէ: որ յետոյ կրմատուած է Եւ (զառաւ) ձեւին³:

Այս տնտեսական օրէկին ազգեցութիւնը կը տեսնեմի նաեւ շատ ուրիշ բառերու վըսյ որք աւելի անկախորէն հայկական են եւ լիզուն բարդացնուն նոր շրջաններուն մէջ կազմուած են, զ. օ. Ա-յէլլու-էլ վանի եւ այստեղ ոյցի եղած է:

¹ ԱՀայերէն լիզուի իմաստասիրութիւնը, ախուզով իր անհիա երկու այդ մետրուն նոր իրաւած է:

² A. Meillet, Esquisse d'une Grammaire comparée de l'Arménien classique, էջ 1 և 33.

Հոս ի դեպ է հակատի առնել այն դերը զօր կինը բատարած են մեր լեզուն ոճին եւ հնաւարտութեանը վրայ: Արգեւն ամսարկեցինք թէ ժողովուրդի մը ամեն դասերը նոյն զարդ ացումը չունին եւ ոչ աշ խօսուածի նոյն կերպը: Այս մարդոց մէկ մասը աւելի ընդարձակ յարաբերութեանց շրջանակ մը ունի իրեւ զննուոր, վաճառական, եկեղեցական եւ քաղաքական առաջնորդ, եւ առանձ լիզուն նորութեար բառերով ու բացատրութիւններով կը ճնիւանայ, մին չափոյ պարփակուած են նեղ շրջանակի մէջ եւ իրենց լեզուն բազդատօւէն ազքատիկ է: Ասոր անդրագոյն հետեւթեւնն աշ այն կ'ըլլայ որ երր այր մարդիկը սկսն մատենագրել, գործածեն այր մարդոց ոճը որ այսպէս կը հանդիսանայ գրական կամ մատենագրական ոճ, առանց անշոշա զարդելու կինդանի կամ աշխարհիկ բարբառ ըլլալէ: Ճիշդ այս է որ պատահած է երր Սահակի և Մետրոպոլի դպրոցը Հիմնարկեց հայ մատենագրութիւնը: Այս մարդոց ոճն ու կինը ունը կային անշոշա մեր մատենագրութեան հիմնարկութիւնն առաջ ալ: Համեմատական լիզուազիսութիւնը այս խնդրոյն վրայ ըլլայ մը սփռած է որուն հայ բանակը ուշադիր չեն եղած կարծեմ: ահա թէ ինչ կ'ըսէ Մաքս Միւլլեր¹.

“Դիմուած է թէ, կ'ըսէ, ինչ ինչ է լիզունը սկիզբն երկու մեծ ծրիւզերու կը բաժնաւին, մին ցոյց տալով աւելի առնացի, միւսն յաւէտ կանացի հանգամնոց, մին բազմաձայններով հարուստ, միաը՛ ձախուաներով, մին քերականական վերթարութեանց աւելի յարօն, միւսն՝ հակամէտ այդ վերջաւորութեանց վրայէն սահելու եւ շրջաբանութեանց գործառութեամբ զերբարկն ութիւնը պարզէլու: Ըստիկ ունինք զբունարէն իւր երլու ճինդերով — Եւոպական ու Յոնականը, իրենց տարրաբաժանութեարով ի Գորական եւ յՍտարկեան: — ի գերմաներէնի ունինք զբարձրն եւ Ստորինն: Հնդկասասանի մէջ կայ Սահակին ու Պրաբրին, եւ չէ ամենեւն անհաւատական բացատրութիւն մը թէ, ինչպէս կրիմ կը թելադրէ Բարձր եւ Ստորին գերմաներէնի մասին, Նմանական ճշմարիտ ԱԱԿ որիշ արիական լիզուազ նկատման, այսինքն, խիստ եւ ճիշդ բարբառներն, Սանկրիտն, Եւոպական, Ներկայացնեն հայերուն եւ եղբայր-

ներուն ոճը, հրապարակային ժողովներու մէջ ի գործածութեան, միւս կողմէն՝ կակուզ եւ պարզ սարբառներն, գրակրիտն ու Յնականն, մկրնաւագէն ծագում առած ըլլան մայմերու, քրոբերու եւ ծառաներու ընտանեկան ոճէն:”

Հայերէնն ալ, ըստ իս, անդամնի ի նախագրական գարերէն բաժնուած է յամանացի բարբառն եւ ի կանացի բարբառն: Արբահայր Սյուրնեան շատանց ցոյց տուած է թէ շատ մը բաներ որ աշխարհաբարի ոճ եւ յեմին գարերու նունգ կը համարուին, կը գտնուին ցանցառուքն մեր հնագոյն մատենագրաց քով: Տարակոյս չկայ թէ մեր ոսկեցինիկ մասենադրութեան փառաւոր շրջանին մէջ եւ անկէ առաջ գոյութիւն ունէր հայերէնի ընտանեկան կամ մայրէնի ոճն այն հիմնական միտումներով որբ յամանհետէ աւելի շշշուած ու չափազնցութեան տարուած են մեր գաւառական բարբառներուն մէջ:

Եթէ համեմատենք մեր գրաբար եւ աշխարհաբար կիշուած ոճերն, հեշտիւ կը տեսնեմ թէ արգարեւ գրաբարը արական յատկութիւններն ի հանդէս կը բերէ, ունենալով աւելի ճիշդ առաջարկան կմակից, աւելի ձայնաւորական լիզութիւն, աւելի քերականական կանոնաւորութիւնն եւ յատակութիւն քան աշխարհաբարը:

Հայրինի հայերէն

(Ք-Բ-Ե-Ր-):

Ա-Ն-Ե-Ր	Ա-Ն-Ե-Ր, Շ-Ն-Ե-Ր.
Ա-Ն-Ե-Ր	Ի-Ն-Ե-Ր.
Ա-Ն-Ե-Ր	Է-Ն-Ե-Ր.
Ց-Ա-Ն	Է-Ա-Ն.
Կ-Ա-Ր-Ե-Ր	Է-Ա-Ր-Ե-Ր, Խ-Ա-Ր-Ե-Ր,
Մ-Ա-Ր-Ե-Ր	Խ-Ա-Ր-Ե-Ր, Կ-Ա-Ր-Ե-Ր,
Կ-Ա-Ր-Ե-Ր	Հ-Ա-Ր-Ե-Ր, Խ-Ա-Ր-Ե-Ր,
Մ-Ա-Ր-Ե-Ր, Հ-Ա-Ր-Ե-Ր, Ք-Ա-Ր-Ե-Ր	Հ-Ա-Ր-Ե-Ր, Կ-Ա-Ր-Ե-Ր,
Լ-Ա-Ր-Ե-Ր	Ե-Ա-Ր-Ե-Ր.
Ի-Ե-Ր-Ե-Ր	Բ-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ա-Ե-Ր-Ե-Ր, Ե-Ե-Ր-Ե-Ր	Ա-Ե-Ր-Ե-Ր, Հ-Ե-Ր-Ե-Ր.
Լ-Ե-Ր-Ե-Ր	Է-Ե-Ր-Ե-Ր.
Տ-Ե-Ր-Ե-Ր	Ա-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ց-Ե-Ր-Ե-Ր	Ե-Ե-Ր-Ե-Ր Յ-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ա-Ե-Ր-Ե-Ր	Ա-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ա-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր	Հ-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր
Ա-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր	Տ-Ե-Ր-Ե-Ր Հ-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ֆ-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր	Բ-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ա-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր	Բ-Ե-Ր-Ե-Ր Հ-Ե-Ր-Ե-Ր.
Ա-Ե-Ր-Ե-Ր Ե-Ե-Ր-Ե-Ր	Բ-Ե-Ր-Ե-Ր Հ-Ե-Ր-Ե-Ր.

Մայրինի հայերէն

(Ք-Ե-Ր-Ա-Ր-Ե-Ր-):

¹ Max Müller, Lectures on the Science of Language, էջ 45.

Յասուղիերդ մե հա-
յէսը բարդէ է օլունանե-
րարդէ առաջնորդէ ա-
ղի մայէ բարձն սիրան-
ը բարձրէ

Հարիւր էօնահասուն ե-
միշբարդ ողբարդա-
դին սոսցին սոսցին
սկսելով:

۱

Այս օրինակները կը բաւեն երկու ոմերուն գլխաւոր տարրերութիւններն աչքի առցնելու, Հայրենի ոնն մայրենի ոռէն աւելի ուժով եւ իիստ հնջումներ ունի, աւելի հորդմանց եւ խոնարհմանց գուար կերպեր, բարզում զարդ եւ պատճենակը որդ խնատին վկայ բան մը չեն աւելցներ, այլ ազնուականին մը զզ եսաներուն իրեն երիզ, ծոպ, Եեպանիք, Կոճակ ծառացոյ մասերուն նման խօսքին երես յթին ու դիմագիծը ընդհանուր կերպով մը կազնուացնեն, վաստ զի՞ Հին արածց աւագոց եւ զարմանալեաց, խօսքին մէջ աւագ, եւ զարմանակին, ածականներուն հորդով իրենց ց սականն եղող՝ “արանց, ին համաձայռութիւնը չի փոխեր խօսքին իմաստը որ նոյն է ինչ որ պիտի ըլլար եթէ զաւագ եւ զարմանալի արանց, բատ ըլլար: Միայն թէ այդ հորդվերուն համաձայռութեան շնորհի գավակերն եւ ձայներն առաջ երկարած են եւ բարձր գիրարկ կորող ավանուականաց նմանած են ուսուրեց նշանակութիւնը այդպիսի պէսովէս զարդերով շեշտելու զարմանալի ընդունակի թիւն ունի Հայրենի բարբառը զոր մայրենին յունի: Զ. օ.

"Յայն յաշխարհ անկորոյս յատնէ անդի, խօսքին մէջ բարկացած հեղինակը այն եւ անդ միանդ ամայն կը դնէ, ինչ որ մայրենի ոճը չի կը դնար լնել։"

Հայրենիք ունե կ'ըստ — «Մինչեւ յերբ ոչ
բառաւ հարացավիք զկացիցն եւ զմացիցն, եւ
կարծեն թէ կորպուս մարդը կը ասօնես որ ուժ-
ով ձեռովով կը բռնէ մացածը որ ան ալ չառ-
նեն իրութիւն:

Բացատրութեան անհուն պեսպիտոթիւն
եւ ուժգնութեան անսպառ Հնաբըներ ունի հայ-
րենի բարբառը, սակայն նոյն Համամատութեամբ
ալ քերականական նորը արուեստի մը կիրար-
կութեամբն է որ այդքան ջնորհք եւ ճիշտոթիւն
կը վայելէ ամեկա Հնադերձ յստակութեամբ։
Արդ ընտանեկան կամ այլրենի բարբառը ոչ
այն գումար ինտիբուներն ունեն խօսակցութեան
առարկայ եւ ոչ ստիպուած է բարդ մաքր-
յատակորէն արտայայտելու համար քերականա-
կան Հնաբըները սորվի եւ գործածել։ Ասա՞ի
մայրենի ունին պարզութիւնը իր բոլոր լաւ եւ
լորի Հնագամանքը։

Այս նկատողութիւններն ու փաստերը կը
ցուցնեն թէ “զլարար”, եւ “աշխարհաբար”, բա-
ցատրութիւններն թիւրիմացութեան արգիւնք
են: Մերապահեան դպրոցին Հայերէնը “գրեին,
լեզու չեր, այլ այն դարուն մշակուած Հայերուն
լեզուն, զոր աննոնց ալ ժառանգած էին նախորդ
դարերէն: Առօնց բարբառը իրօք աղջուական
արանց լեզուն էր, կենանին լեզու, որուն քով
կար նաեւ մայրենի բարբառը, Համեմատօրէն
պարզ: Մերապահեան ոճը, զոր գասական, ու-
նչնին կը կունեա, շնծնութեամբ կամ արթութական
չեր ամենին, այլ աւելոր աւելի գերատական
արտօնութ: Ազահուն ենք թէ այդ գասական
ոճին բոլոր դարձուածներն ժամանակին կենդանի
բարբառն - բարձր կամ Հայերնի բարբա-
ռին - մեջ կային:

Արգեն տեսած ենք, եւ դարձեալ պիտի
ցայ տանը թէ այդ երկու ռաերը էին թէպէտ
բարձր կամ բարդ եւ ցած կամ պարզ, բայց եւ
այնպէս կը ներկայացնէին միեւնոյն հայերէն լե-
զուն, միեւնոյն բարբառ։

6.

Այժմ գանց պատասխանել մեր առաջարկած գաղափարը այս ինչպիսին թէ ինչպէս պէտք է որոշել լինելու յառաջդիմական եւ նպաստառ որ նորոգի հետի հանգամանքը յետադիմականեն կամ անհաստէն:

Այս սկզբունքին համեմատ՝ Հայերէնի
առաւելութիւններէն մեկն այն է որ շատոնց,
նախապատմական դարուց մէջ, քերականական
սեփ բենէն ու կաչկանգուներէն ազատուած
է: Ի՞նչ հարկ կայ սեռ ընկեցող առարկանե-
րուն արական կամ իդական սեռ ընծայել, եւ
ըստ այնու դորժածել զանոնիք խօսիք մէջ: Ի՞նչ
աւելութ բան է դիմանալ թէ լուսնիք իդական
եւ արեւը արական պէտք է համարիլ (Քառա-
ուերէնի մէջ, իսկ գերմաններէնի մէջ առոր հա-
կուակի):

Մեր լեզուն կամաց կամաց, յընթացս եր-
կար դարերու, ազատուած է նաեւ քերականա-

կամ փոփոխութեանց այն ինձուու բազմազանութենքն որ հայրենի կամ դասական հայրեն ուժին հողվանենք, խնարհնանեն և համաձայնութիւնը պշկան գժուարին արուեստ մը կը գարձնէն: Շատ տեղ բառերուն վերջ ածանցումերով փոփոխութեան սկիզբը կը գնէ եղանակաւորիչ բառ մը, զ. օ. սիրեցեան տեղ սիրեն, սիրեց եսի տեղ պիտի սիրեն: սիրեցեան տեղ ենի սիրեան Ամի կամ ինը տասակ հողվանաց տեղ երկու կամ երեք ուժինք հիման Յառաջապահ Նախարարութիւնն անց երբ շաբարդութիւններ կը գործածէ եւ ազատ կը մնայ ուրիշ կարգ մը գժուարութիւններէ: Զ. օ. առ Նախարարութիւնը պյանցալ հողվանեալով այլժեալ նշանակութիւններ իու տար, որոնց տեղ պարզ ձեւեր կը գործածէնք հիմա: առ ի բարիթունք = մարդոց կողմէն կամ համար, առ ճշշդչութեալք = ծովուն եղբերք, առ իւն = բոլ օրովդ, առ նշանայս = նախանձէն, նախանձի համար, առ ննու = անոր քով, եւ պյան:

Նաև փոխանակ ըսելու «իբրեւ ի վերայ եհաս դակիթ բանից», ո կըսենք՝ «երբ Դ. այն խօսքեն հասկցաւ», կամ «խօսքերուն վերահասու եղաւ Գ.» Համանալիք է հին լեզունին նախդիմներու: Եւ հողվաներու փոփոխութիւններով պէսպէս բացատրութեանց նրբութիւնը: Զ. օ. դոմ բայց ի նախդրով հայցական ինկիր առնելով լ'ըսէ իւն է բուրժուանին, է տշնայտուին, յաշընին եւ պյան, եւ կը նշանակէ բարեկանանալ, գաշնակիցի, ուզզուիլ եւ պյան: Խոկ ընդ նախդրով հարցական ինկիր առնելով կը նշանակէ (գէշ բանի մը հետ) շաշակիլ, պշուակիլ, էու բուրժուանի, ընդ ու եւայսն: Վերջապէս և նախդրով գործիական ինդիրի հետ կը նշանակէ շորջը, վրան, բորսէիքը, եւ ընդհանրապէս բարի զբաղութեանը նկատմամբ կ'ըստի, եւ կը նշանակէ հետամուտ ըլլալ, զբաղիլ, զ. օ. «զիրատու եւ զիմաստութեամբ գալ»:

Եցի շատ են մեր հին լեզունին այս ճարտարութիւններն, սակայն, ինչպէս ըսի, քերականական հշակութիւն կը պահանջն, ուստի տակա մնոցուելով՝ լեզուին պարզ ոմերը ընդհանրաց են անոնց տեղ:

Հարկ է խոստովանիլ թէ լեզուն այդ ոճերը կորուսանելով աղքատացած է, իր նրբութիւններէն հապուուած է, ի փոխարէն աւելի գիւրուսիկ հանդիսանալով:

Սակայն շափ ու սահման մը պէտք է այս պարզութիւն միտման համար: Ծփտութեամբ եւ անհոգութեամբ կրնայ ժողովուրդ մը իր լեզուին բորը ընտիր յատկութիւններն զանց ընկերվ վերածել զայն աղքատ եւ անշնորհ բարբառի մը:

Յիշենք թէ լեզուն իելուստեսուսն ինսան ունի, իսուլ որպէս որպաստ է, ոսոյի դեռ է յորին առ նըստանեներն ու խոտարելսանեն ուղարձնեն: Ասէկ կը բղիսի սա սկզբունքը մեղի համար ... Եւ ուրիշ նյութենին եղջ զերու է ևս անձնելու, ներ եւ ներ ուրիշ բարձրաներն, ամի այս ուրբերը ուր անոց կոտորելածունին է և ծառային ուռոց աշխատ լիշտ ժամանակնեւու:

Ահա այս յարդարութիւնն է որ կրնայ մը ուստամականներէն ունանց լեզուական նաև խապաշարումներուն բախիլ:

Իրոք ունակը կը վախնան թէ հին ու նոր բարբառներու խանուրը տպեղ եւ խորթ լիցու մը կը կազմէ: Պաւառական բարբառէն փոխառութիւններ լցնել յօժար են բայց հինէն, հայրենի բարբառէն ու:

Անտարակցոյ հին եւ նոր բարբառներէն ասրբեր առնելով ատեն հարկ է վարափի գիտութեամբ եւ ճաշակով միանգամայն: Գեղարուեստական ու գիտական գործ մ'է մեր լեզուն մշակել եւ վերակազմել: Սակայն զրական ծանր մոլորանք մ'է այն կարծիքը թէ աշխարհաբարը ուրբոյն եւ անհատ լեզու մ'է զոր եւ ոչ մէկ կազ կը միացնէ գրաբարին: Բազդատութիւնն անգամ աւելըրդ է երկուքին մէջ: — Իր բնական ուժերը զորս (աշխարհաբարը) ժողովդաշական բարբառէն կը քաղէ, պէս չեն թողուր անիմաստ փփառութիւններ լցնելու մեռաւլ լեռու մը որ պատճական ըլլալ զատ ուրիշ նշանակութիւն չընի պյան: — Սշշարհաբարը գրագէտներու զններով շի շնուրեցաւ ... : Ժողովուրդն է մայն որ կը դարբնէ լեզուն կիանքի ամենքեայ աւլին վրայ:

Այս բորը վիճունները սիմալ են: Մեր նախնաց լեզուն մեռած չէ: Կ'արծէ որ յիշենք նաեւ թէ, մինչ արդի հայերէնը իր ուժերու մէկ մասը քաղաք է ու պիտի շարունակէ քաղել ժողովդաշական բարբառէն, իր ուժերու ուրիշ կարեւոր մէկ մասն ալ քաղաք է ու պիտի շարունակէ քաղել գրաբարէն, սա բացայաց եւ արփիչ պատճառատութիւնը որ ոչ գրաբարը եւ ոչ դողովդաշակն՝ առանձին առած՝ կը բաշնակական ամբողջ հայերէն լեզուն, ուստի եւ հարկ եր

գրաբարեն շատ բան առնել արդի հայերէնը յօրինելու համար։ Այդպէս ալ ըստ են նոյն խեկանի աշխարհաբարեան, կոչուած գրագէտանքը, ինչպէս վերի յայտարարութիւնն ընտաղ որ այդ յայտարարութեան լեզուովն իսկ ինքնիւր կը Տերքի, որովհետեւ իր բառերուն մետագոյն մասու — արդյուն, անշատ, բարութիւն, ընդհան, ժայռլութիւն, բորբոք, անհամառ, զարգանաւ, նշուածութիւն, դրագեա, գիշ, դրբնեւ, ամերօսից — չեն գտնուիր եւ ոչ մեկ գաւառական բարբառի մէջ։ Իսկ գաւառականի մէջ գտնուուած բառերէն ունեն ալ ուղղագոած են գրաբարի առանձոր- գութեամբ, հետեւով կենաց եւ ոչ կենք, մո- ռեալ եւ ոչ մեռել, այսօր եւ ոչ ասօր։

Աւրեան մոլորակը մ'է նստե այն կարծիքը
թէ “Աշխարհաբարը գրաբարով կակերու ջանքը
լցիուագիտական սիօնը մ'եր՝ ամուշ մալու
դատապարտուած”, Այդպէս ընել հարկ էր, եւ
ջանքը ամուշ չեղած, ինչպէս կը տեսնենք
արդի հայերեւն ներկայ վիճակն:

Սիախ բառեր չենք առած Հայրենի բար-
րառեն այլ եւ բացատրութեան եւ խօսքի շատ
մը ձեւեր, ինչպէս եւ առ վաս, որ ըստ ուժի, Արք
ընդ Երի, ուն չոր զան, գույ ի շոտ, ու որդեմ, յա-
յունիկ անուննե, ըստ անհայտի, ըստ ի, ըստ մեր մե-
ջնունին, Վաղար ի լուսու, ոչի ի բնին, ոչի ի բնեան,
անեան, ըստ անհայտի, մին ոյ մինս այս, ի հորեւ, ի
բան, ի օրոյ, յիշոյ, յանիստոյ, յանիստոյոցոցոց,
յանիստոյ, ինչունուն, ու ոյին, ցոյնուր, ցոյ-
նուրուն, առաջին, ու ընդ առաջ ու ու ընդ ա-

Աւելի տուաշ գնալով երբեմն մեր նախադասութիւնները կը չենենք հայրենի կամ բարձրութով, ու օր

Հիմա առաջին է նոր առելիք՝ գոյացությունը իւղաւա-
ղաղեան է բաւարար հանելը՝ հայութ:

故人不復見，猶可謂之故人也。

ლაშ ნაწილი ეს არ არის უკავშირი მაგრა.

ပြည်သူမှုပေါင်းစပ်

ပုဂ္ဂန်နှင့် မျှော်လွှာ အကြောင်း

67-7111 2-2 +-- 2---0111:

• ፳፻፲፭ ዓ.ም. በ፳፻፲፭ ዓ.ም. ተ-፳፻፲፭

Ա. Ապիսի խօսքեր շատ լաճախաղեցի են

մերօյեայ հայերէնի մէջ եւ ոչ ոք զանոնք չա-

փաղանց գրաբարապաշտիկ կամ դժուարհաս-

կանալի կը համարի, ի նշ է պատճառը։ Պատ-

Ճառն այս է որ “գրալարն”, ու “աշխարհա-

բարոյ, բրաբառ այլքամ այլըրդից չն ոդքան
Նախապաշտառումը եւ գաւառական բարբառանե-
րու անծանօթութիւնը կարծել տուած են բր-
դրիս ալ: Երկուքը հազար ու բիւր հետրով
իրարա բոլոշալին նման են եւ գիրկնդիման:
Ընչուշ մեր գաւառական բարբառներուն ան-
գէտ տար լեզուարաններ նախ կարծած են թէ
մեր հին լեզուն՝ «մեռեալ», լեզուներէն մէկն է,
նմանցնելով զայն լատիներէնի եւ այլ հին լե-
զուաց:

Ի՞նչ կը հասկնա՞ “Թռեալ լցուր”, բա-
յատրութեամբ; Երբ, օրիսակ է մ, կըսն թէ
լաստիներն ընած լցուր է, ըստ կոսկն թէ
անիկա այլ եւս չի խօսուր, եւ եթէ ի խօսուր
չպիտի Հասկուր այս ժողվուրդներէն ոք
մռեալին գուստը լցուները կը խօսին
Ֆուանսացիք, Խարաբիք, Սպանիացիք:

Սմենաթանձը սպիտակոթիւն է ենթագրել
թէ այդպիսի խնդիր եւ այլայսոթիւն կայ մեր
հին եւ նոր բարբառներուն միջև։ Կախ՝ բա-
ռերը ամենամեծ մասամբ նշյալ եւ համամատն են
երկրքին մէջ, քիչ զեղաքի մէջ տարբերու-
թիւնն մեծ է երբ կայ ունե տարբերութիւն
(12). Համարակալութեան եւ շարգարակալութեան
տասկէտով ալ խնդիրը շատ մեծ չէ։ Եթէ
Նախիլով կազմուազ մնաւոր տացուածները
մէկի գննենք, որոց ակնարկեցնիք վերեւ, պիտի
տանենք թէ խօսքի կարգն ու սարցն ալ երկու-
քին մէջ բաւական նման է, այսինքն, այնքան
նման որ գրաբարի ուսում չառած Հայեր, նյոյ

իսկ գաւառացի անդրագիւե կիներ, կը Հասկանած
Տիր լիքուին պարզ ոմք։ Ես, ամեն տարակոյս
փարատեղլու համը, գրաբար պարզ խօսքեր
առաջարկած եմ Ալիքի անդրագիւե կիներու,
որք կարող եղած են զանոնք դարձնել իրենց
սովորական սճին. զ. օր.

ବ୍ୟାକ ପରିଚୟ

Ա-պահաժ բ-րի է:

Հայոց պատրի ինչ։ Հայ իեր։

Պահապան էին պահնեա:

ԱՐԵՎԱՆԻ ՇԱՀԱԿԱՐ

Պատրիարք է յ մասնակիւն:

የኢትዮጵያ ቤትና የቅርቡ

Առեւայի թշու ող իւ ե՛ աւ ե՛

፩፻፲፭

Աւ հազիւ կը զիջանեին :

այնքան պարզ ու պայծառ

Ա. Հազիւ կը զեցանէին անոնք թարգմանել, այլքսն պարզ ու պայծառ էին Նշանակութիւններն. ուստի քիչ մը աւելի քժուարներ աւ առաջարիեցի.

Աղաջիւրեցիւ և հաւաքացիւ յանեպաննեւ
Եղբայր ու Եկեղեւ է:

Այս է ուր Աստվածայի ուն զամբեայն մշամա-
թիւն երիբառար:

Այս խօսքին մէջ ուսուր բառը միայն լաւ չհասկցան, թէ արդեօք արո՞ւ կամ եգ զաւակ կը նշանակէ:

Ե- ուշտ միեր արդ Արշակ լին, այսու
- ուժոց լին շրջակ Արշակ, առեղք կը թու և Տ-ը
Հ-ը եւ Շահնշահ գունդու:

Այս խօսքերուն լատինէրէնը Հարցնենք
Քունասացին կամ հատացին, չպահի ըսեմ
անդրագէտին, ոյլ ուսումնականին իսկ (որ լա-
տինէրէն ուսած չըլլայ) եւ պահի տեսնեք թէ
ոչ մի խօսք պիտի հասկնայ, վասն զի լատինէն
բէնը տեսեալ է, մինչ մեր ոսկեղջնիկ հնէ լեզուն
դռա կ'ապրի, Կ'ապրի մեր գաւառականներուն
մէջ եր իսկութեամբը եւ հիմնական հանգա-
մաններուն :

Գաւառական բարյարախն ու ջին ոճին միջն
այդ հիմական նմանութեան շնորհիւ է որ անու-
կիները կը հստկնան գասականին պարզ լցողու-
թւ ինչու չհստկնային: Այդ խօսքերուն ոչ միայ-
նակ իրենց ծանօթ են այլ եւ նման կազմ-
ունեցող խօսքեր իրենք ալ շարունակ կը խօսի-
որոնց օրինակներ տեսանք: — Մոր շատուակ վաս-
տե: — Խ սկսու է եւր, ի բանեցաւ ու է ինչ: —

շան էիր, նույն ու լ է ըստ. — Մաս է ի՞նչ
էլլ. — Մ-ն է ու էկզի նով. — Այս է ըստ-
դոյ, — 2-ի լախ. — Առաջանձ ուսուող պահանձ:
Այդպիսի խօսքեր մեն կը խօսի Ավագի կնըր
ինըն գժաւարութիւն կրեր պարզ գրաբար
խօսքը հասկեալու, որիք այնքան են,
յաճախ բողոքովնին նցյ իրեն ունին հետ: Խսկ
Սաստոնցին, ինչպէս արդեն տեսամիք, տաելի եւս
հն ունի մատեցող համաձայնութեամբ եւ շա-
րադասութեամբ կը բարբառի երբ կըսէ
Եկըսէ շահուառու, ուրեմն շահուառու. — Մին
վիկեուն երթու. — Զեն սոսո՞ է. — Քառու
շայու նիդ իւ ուդ. — Գոհուն վլաստուայ. —
Առաջանձ ուրի համեցու. — Զնիւ շնիւ դիւն ա-
սեն. Զեր ոռու, շնիւ նիդ, շնոր նիդ իւ ոռու. —
Զավինի եւ իւ ուսունեն, շնիւն ու. — Զեր իւն, ու
իւն իւ ոռու իւ շնու. — Միւ իւ որու. — Միւ
ոռու իւ բնեն: Մուշ քաղաքի մատաւոր մէկ զիւ-
զացի կիւ (որոյ ամսամիւն կը գրաբանէի), Կրուե
ինձ անցեալ օր — ես դիրեմ շնիւ մարդու շու. —
Բու շնիւ խօսնեմ շնիւ լու մինչ:

Առաջի առաջնորդ ունեցած
Մինչդեռ քայլ ըստ պատճենութեան
Լուսակ բարեց ըստ գոյս
Աշխարհ ու Եվրոպ ժաման.
Աշխարհ ու Եվրոպ ժաման,
Կենա է ունեցած կենա է ու բարեան,
Քանակակ հայոց աւազաւ
Արքանակ եղանակ է բարեան:

ԱՇ, պիտի հառաւէին հիացած, “Հայ բարբառ է,, Ցայ բառ մը կամ խօսք մը զօր հեշտի չհասկնային: Անոնք ուրախութեան արաւասուք պիտի թափէին ի լուր այդ մեծ լեզուան դոր պատկին կամուգին միլոյ մշակեցին, գանձ- լով զայն 1600 տարուան բազմարկած կենակներ մը յետոց կենակներ եւ սիրուն, զարմանալիօրէն քիչ խորցուած դիմագծերոց:

Կրօց, ապշեցոյիչ բան է որ մեր գրա-
գէտները չեն գնահատեր մեր հին ինքուին, ազ-
գային բարեւարին մշտնջնաւոր երիտասարդու-
թեան ամենթեանկ արժէքն ու առաելութիւն-
ներն հայ իմացական եւ գրական մշտնջնան
համար նաևպէս որ հայ ցեղեր բնիկ երկրին
մէջ ցայսօր օտար ժողովրդներէ բնափակ ողա-
զուած չէ որ իր բնիկ դրոշը աւրած ի նոր
ցեղի մը փօխած բրար, նրանքս եւ հայ բար-

բառը, ինչպէս այն կը խօսուի այսօր մեր գաւառ-
ներէն շատերուն մէջ, իր ընդարսց յատկու-
թիւններէն այնպէս կապուած եւ այնքան
քանիք աղաւաղութիւն է կրած որ հին հայե-
րէնն տարրեր, նոր լեզու մը համարուի:

10

Այս արմատ բառերուն իւրաքանչյուրին
վրայ բնիկ Հայութեան մաքուր գոշշը բացա-
յաս կը տեսնուի: Կարեի է ոմանք երկայնին
թէ ասոնց մէջն անոնց որ բոյորովին նոր ձայ-
ներ են, դասականին գլխովին անծանօթ, ինչպես
ի՞նչ-ը Վահակը չուի, ա՞մէն, բոռու, բանքուն-ը-
նառու, նառի, բնիկ, վերջն քամի մը գտաքրու-
րնթաքքին, յերիւրուսած գաւառական, տեղական

Ճայներ ներկայացնեն լիսալ պիտի ըլլար այդ-
պիտի ենթադրութիւն մը: Մեր լեզուն վաղոց
անցուցած է այն նախնական փուլը ուր տակաւին
նոր արմատներ կամ արմատներու նոր եղանա-
կառորմաններ կը կազմուիքի: Աերոյիշեալ բալդր
արմատներն անշուշն ծանօթ էն ի դարձն եւ
անկատ տաքարեր յառաջադրույն: Անոնց մեջ կան
որ յայնապես աւելի հին փուլ մը կը ներ-
կայացնեն քան և դպրու գառականն ծանօթ
ձեւը, զ. օր. իւրինու: Գաւառուականը թիժուու
կը ստ իւրացին. գատահ ենք թէ առաջին եր-
կրորդին աղաւաղեալն է: Ո՞չ ապաբեն ունինք
նեւ եւ նեւ արմատները որոնցմէ ընական կեր-
պով պիտի հոլվացած ըլլայ “թեպուր”, կամ
“թեպուր”, ը Անհոր շատ առմիկ եւ գուցէ ոչ
վաղջնական երեւոյթ ունի, սակայն եթէ լա-
զիսներ, կը տեսնեկ անոր խոր Հնաթիւնն
կիքը: Արդարեւ մեր սովորական հոմ մասնիկը
աւելի հին ովաղնաշախն երկու ձեւ ալ ունի,
ու են հն, ինչպէս կարծեն կ'երեւոյն ան-դուր
(համեմա), ան-դուր (համեդիք), հան-դուր (համ-
դաշար), հան-դեչ (համեգեր), հանդեչ (համետես),
հան-նոր (համեար), բառերուն մեջ Սրբ անձուոց
բառն ալ հանդուր է, կածեմ, պանքը բարձրացին
չուր, կերակուր մը որուն մեջ հազիր թէ զու-
րեն զատ բան մը կը գտնուի: բայսին կազմը
ցցյ կու տայ թէ յօրինուած է այն երբ “աե-
տառ”, եւ “հանդարախի նման բառեր կը յօրի-
նուին, պայման լեզուն ամենահին փուլին մեջ:

Կրանքը վաստակ ըլլութ թէ Ազգայ բարբա-
ռին աղջուոր ածանցածալներն ու բարդերն ալ;
մեծ ասամաք, դասական հին գրաբարին երեսն
երեսն չափ հին են. ինչպէս տեսամբ ածոնց
բարբառի իշեա - շնէն, երկոյնէ, ուոյչ, ին օնի (առ
սորբակի), անի օնի (աստիպուրակի), ոսքի, հուզովի,
քնուել, գնենել, որքի, մեղնել, ընթեղնել, դանենի,
խոյի, մորցի, անի ու, ուոյչ, նեռի, ին-ոյնի, ին-
ուոյն, ին-ուոյն, ոսք-ուոյն, անուոյն, հե-ընանի, բա-
րբառի, իշուոյն, ան-ուոյն, մորց-ուոյն, մանուշ-ուոյն,
ուոյն-ուոյն, մաս-ուոյն, մաս-ուոյն, ուոյն-ուոյն, ին-
ուոյն, ուոյն-ուոյն, ին-ուոյն, իշուոյն, ան-ուոյն, ին-
ուոյն, իշուոյն, մորց-ուոյն, ին-մորց-ուոյն, մաս-ուոյն,
ուոյն-ուոյն, երես-ուոյն, իշուոյն, բանանի-ուոյն,
ուոյն-ուոյն, ին-ուոյն, հորուոյն-ուոյն, ին-ուոյն-ուոյն
բարբառեալ բայերը ու լինել, ինչպէս նուա-
րազարքեալ բայերը ու լինել, ինչպէս նուա-
րազարքեալ բայերը ու լինել, յոյն ուոյն, լոյց ուոյն, լոր
ուոյն, ոյց ուոյն, գոյն ուոյն, պատուել կամ անց ու-
ժան ուոյն, ուոյն ուոյն, ուոյն ուոյն, նոյն ուոյն, (յ) յո-
(ելանել), եւլու, ուոյն եւլու, նոյն եւլու (ա)-մ եւլու,
մուռ եւլու, ուոյն եւլու, մուռ եւլու, ուոյն

Արդէն գիտել տուան եմ աղօրու թէ “Հող
ու Տոհիք ըլլալ” ասացուածը զգի Ակնայ կինսելը
կը գործ ածեն չկը, աւեր, Տիմայատակ ըլլալու
իմաստով, գործածուած է նաև մեր գասականին
մէշ “Հող եւ մօխիք եղենն”, Միև գաւառա-
կն ասացարութիւնը “մուռ ու բոց կ'ելլէ, ո
անտ արակոյն սղնքան վաղնջիկան եւ, որու որոց
հաւասարից կը գտնեն վահագին երգին մէշ”

Ընդ եղեգան փող ծոսի ելաներ,

Խօսքի այդ ձեւը կը վկայէ թէ սովորաբար
կ'ըսէին նաև “ծուխ եւ բռն ելանէ”:

ի՞նչպէս պիտի մեկնենք՝ “մաս ու մեռ” շոշով։ Եթէնք թէ եւ արմատը (ֆո. échardе, ալլ. splinter) առանձին կը դորածուի (“մաս մեռ է մասեր”), մարմինին մեջ մանող ամենափոքր մարմիններու համար, գուշ, տախտակի առաղածման մաս։ Այս եւր արմատը բարյալ, իր իրկ, յուրաքանչ, հեղեղ բառերուն մէջ, կ’երեւայ ինչպէս եւ Թէ արմատին։ ուրեմն ամենափոքր մասնիկ կը նշանակէ, եւ է մասն բառին ճշմարիտ համանիշ մը։ “Ես Դը մաս ու մաս չենք”, բացարութեամբ Ակնին ըստ կուզէ ուսեւ, ամենադյոյն մասնակցութիւն, միշտմտութիւն չունիմ ես այդ գործին մէջ”, խակ “մասին ի մելը, մակարայը կը նշանակէ ամենազիմն կամ յցի կամ գոյք կ. գ. օր.։ “Գործ ե՞ն ինչպէս են”, հարցման կը պատասխանեն “մասին ի մելը”, եւ կինը իր երիտքին ցանին վզայ խօսելով կը նկարագրէ անոր ցանցան եւ մեղմ սկզբանական թիւնը բարելով “ցար մեռն ի մեռ կու առա»

“Աթա՞ և բռակնե՞ն զգդի՞ն մեջ ըստիւր
ուակն ուղղագրելի է, եւ ու արմատը ճանչնալ
ուու եւ օտառ բառերուն մէջ, “Ասոյն, պր-
պէս կնենցայի մեջ Ավազոյ բարտաւէն իրեւ Հո-
մանիշ առառ բառին, եւ անշատ վերջնին չափ
ժամանակնեւ:

“Ուստի ի լուրն, ալ ամենահին ասացուած
մ'է անշուշտ : “Հացով են”, կը նշանակե ու-

Նեւոր են. «ուսնի կուռն են», ըսել է՝ շատ ու նեւոր են, փարթամ, „լդիքացեալ:

Ակնյ գաւառականը ուրեմն իր բառա-
գանձով ու ոճիրով յանձնի հաւասարապատի-
ե հին գասականին եւ շատ կարեւոր հանգա-
նակութեամբ մը կու գայ անոր խոռ տեղերը
լցնել: Կը զատահինք երբեմն այդպիսի հետե-
րու ալ ուր այս գաւառականը աւելի գրաբար
կամ գոյնշական է քան զգրաբարն նիփ: Գրա-
բարը ունի ծրագ, ձառագայթ և եռառայթելու:
Ակնյ քարեան հազար ունի եւ հոսութեւ: Որ
ձառագայթելուն աւելի հին ձեւ մ'է: Եսն դի-
տուղթիւն ըստ ենք արդեն իբրահիման վրայ
որ աւելի հին է քան իբրահիմ:

կան նաեւ բառեր որը թէ գաւառականին
եւ թէ դասականին ծանօթ են, սակայն միայն
գաւառականը կ'ընթայէ բառին Նախական,
ինքը մական նշանակութիւնը, որուն չնորհիւ բա-
ռն վերցագական առունեն աւելի կը պարզուի:
Մեր բարբառու կ'ըստնք «Թաց լաթերը մէկնէ
որ շըրնան», ապանքն՝ ծալքերը բաց, ինչ որ եր-
կան, չըսո կամ աւելի խառ է՝ բանալը մէկի
վերածէ, «մէկին, ըստ»: Այս նախական նշա-
նակութիւնն է որ յեաց փոխարեկան գոր-
ծածութեամբ «բացատրել»: Ու իմաստն ալ տառած
է, իբր թէ ճառը կամ խօսքը իր կուսակեալ
կամ խտացեալ կամ պատ ի պատ, ծալ ի ծալ
միմակէն բացուած, մեկին փիմակի բերել:

Գրաբրած կը մանեայ մանել (թե մանել),
բայց կ'անգիտանայ մանելը (արեւուն), ինչպէս
նաև մոն գու բաղադրեալ բայց որ կը նշանակէ
պատըլի: Գաւառականը կ'ըսէ “ման եկուր
ազուրը, ման եկուր, գեկ ի մեր գուռն ի տան
եկուրի”, թէ Տայերեն լըլունին հնագոյն գարե-
րուն մէջ մանիլը արդէն պատելու, զառնա-
ւու, ժուռ զարու իմաստն ունէր՝ յայսնի ե
նաևն գոյսականն, որ “մանը, ածականին հետ
ատուռ արախական աղերս չունի, որպէս սիալ-
ամար կարծած են Տայադէքար ունակի, այլ մ-
իմէնին հետ, եւ կը նշանակէ ոսք ելած աշայ որ
ժուռ կու գայ մոն իօն իսչ (մօրը ետեւեն կամ
ուրքը, իբրև նեւքա արբանեակը, ներա սիրոյն
ու խնամքին մից կառու)։

Ավանք այժմ կրինել համարձակ թէ, այն
մաքով որով կըսնէք թէ լատիներէնը մեռած
է, մեր հին հայերէնը, գառականը, հայրենին
ու բարեւ և եռած: Հէտ բարեառն ու նոր պետական

և էրենց գլուխը, յադիսնիւններուն, Մեկ հայեւէն վրա ու ուստի ոչ:

Գրաբարի ու աշխարհաբարի վէճերը սխալ հասկացողութեան եւ թերակատար տեղեկութեանց արդիւնք են եղած մեծ մասամբ:

Մենք կրնակը եւ պարտինք հին ու նոր բարբառներն իրարոտ խառնել մնջպէս ցարդ ըրած ենք; բաւական է որ արուեստով, ճաշակով եւ կանոնաւոր սկզբունկով ընելիք ատրիկա:

Մենք կառնունք հին լեզունք մղի պէտք եղածը, ոչ վասն զի հին է, այլ զի մրն է ու մղի հարկաւոր է մեր արդ Հայրենին կատարելագործելու համար: Սշիրհամարի ու գրաբարի խնդիր չունիք, այլ Հայրեն լեզուի, եւ եթէ սար կառներն անգամ կ'օգտագործինք մերինը գեղցկացնելու եւ կատարեալ ընելուն համար, ինչո՞ւ պիտի վարժենիք մեր հսկ հին լեզունքն ոգտուելու, քանի որ անոր տարրերը քանչելաւ, պէս կը յարմարին մեր նոր լեզուին, զի անոր հետ նշյա հոգին ու մարմնն են իրոք:

Ու ինչ պնդան ակներեւ կ'ընէ գրական նախապաշտումը մեր նոր գրոնդերէն ունանց կողմէն քան անոնց տաելութիւնը չ, է, յ անփոդիներուն գէմէ, որով եթէ մեռած իսկ ըլլային, որնցընելու էնիք, բայց որովն կ'ապրին այսօր մեր բարբառներուն մշջ: Անոնց հանդէպ ցցց տրւած ատելութիւնը դրայս եւ բայց առանձնահատուննեն է, ինչո՞ւ Ակնցին ու Սասոնցին պէտ չշնինեմ նախապաշտութիւններ եթէ առով Սահակին, Մեսրոպին ու Եղիշին նման աւ խօսած կ'ըլլային, եւ խօսա ալ աւելի յասակ ու պայծառ եւ կանոնաւոր կ'ըլլայի: Այդ մասին երկար խօսեցանք արդէն (Դ. Թ.): Այդ Նոիդէնին հայերէն ունիշեց ուրարէնին ն: Մեր լեզուն չի կրնար յատակ եւ կանոնաւոր ըլլալ առանց անձնոց: Երբ, զ. օր կ'ըսեն —

Արդիւնք ո՞ւ դիտ ուրէ ունիս յասուններու, շատ անձունի ու թերակատար նախադասութիւնը մը կ'արտասանեն: Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, չեմք գիտեր, ըստ ու ուստի մասին անձնութիւնը կ'արտասանեն: Մասին կանոնաւորութեան եւ յասպութեան համար: Մեր լեզունք մէջ հոր, հոր, գուշ, լուն, լուն+ բառեր ալ կան, հոր, սոյց, գուշ, լուն, լուն+ բառերէն առարեր նշանակութեամբ: Առքեմ համութենէ խորշած ենք գրաբար ու զարգրութիւնը ընդդրկելով: Նոյնը ճշմնիք է ցուցակն գերանուանց մասին, այն է մղի պէտք եղածը, եւ ոչ թէ ա, որ ոն մասնիկն հետ շփոթելու վասնդն ունի: Երբ ըսենք անողունիւննեն ոյլ եւս միս, կրնայ կարծուի թէ այ ապահովութիւնը ըսել կ'ուզենք: Կամ միշտ հակառակ կրնայ պատահէ: ու պահանջնիւննեն կրնանց շփոթել անողունիւնն հետ: Այսպէս նաեւ իւ բան, եւ իւ (իրեն) նշնացուցած ենք, ինչ կարող էինք իւր ըսել, թշպէս ունանք գեր բարի սովորութիւնն ունին ըսելու:

Սական եթէ սպասնենց մինչեւ որ բոլոր վին նեղն ինաւոր շ նախդիրը գործածելու համար, գարձեալ ուղիղ ճամբէն կը հեռանանք, քանզի եթէ այդ նախդիրը բաւական յամափ

շդրութածենք, կը գադրի ընտանի ըլլալիէ: Եւ իր յանկարծական ու բացառիկ երեւմամբը այլ եւս չինար նպատակնեն ծառայել:

Մեր լեզուն վերակազմելու համար երբ տարրեր կ'առնունք հնին ու նորէն, երկարքին ալ միեւնյն սկզբունքը կիրարէկել պարտինք՝ այսինքն պէտք է որ լեզունք կատարելութեանը ծառայեն անոնք:

Լեզունք կատարելութեանը կը ծառայէ նոր բառերու ներմուծումը երբ անոնք նշանակութիւն մը կամ նոր երանգ մը կը բերեն: Ասիկա շարունակ կ'ընենք արդէն:

Լեզունք կատարելութիւնը կը պահանջէ նաև կանոնակութիւնը եւ պայծառ շարադասութիւնն, որուն բաւական հոգածու չենք եղած, եւ ես այդ պատճառաւ այսպան կը ծանրանամ նախդիրներու անհրաժշտութիւնը ցոյց տալու: Համար:

Ուղագրական գրուշութիւններ ալ զանց եղած են մանաւանդ վերջինն տարիներ եւ կարգ մը բառեր ի վասնդի են յատակներեան աեսակեան էնեւերը, վերագրածած ենք հին կամ գրաբար ու զարգրութեան — հոյք, այց, յոյն, ծոյց, գոյց, պայտ կանոնին հաւատարիմ թաւլվ պարտինք ուղղագրել այս, այտ, այն, թշպէս ուղին էնիք 30—40 առքի առաջ, եւ ոչ աս, որ, ան, ինպէս ներկայի միտութէ: Միօրինակութիւնը պահէ պետք են: Եւս առ ալ ոչ գրաբարին այլ լեզունք միրոն համար, կանոնաւորութեան եւ յասպութեան համար: Մեր լեզունք մէջ հոր, հոր, գուշ, լուն, լուն+ բառեր առարեր նշանակութեամբ: Առքեմ համութենէ խորշած ենք գրաբար ու զարգրութիւնը ընդդրկելով: Նոյնը ճշմնիք է ցուցակն գերանուանց մասին, այն է մղի պէտք եղածը, եւ ոչ թէ ա, որ ոն մասնիկն հետ շփոթելու վասնդն ունի: Երբ ըսենք անողունիւննեն ոյլ եւս միս, կրնայ կարծուի թէ այ ապահովութիւնը ըսել կ'ուզենք: Կամ

միշտ հակառակ կրնայ պատահէ: ու պահանջնիւննեն կրնանց շփոթել անողունիւնն հետ: Այսպէս նաեւ իւ բան, եւ իւ (իրեն) նշնացուցած ենք, ինչ կարող էինք իւր ըսել, թշպէս ունանք գեր բարի սովորութիւնն ունին ըսելու:

շատ, ի՞սկուել, յեւելով, Հայութել, եւ այն գտաւա-
ռահանին նցին ձեւով եւ Նոյնքան վաղնջական
ուսպեհինիք բառերն ալ նցին կերպված ուղար-
քը և պարաներ — շահութել, հանձնել, հարութել,
հոսքեր, յուրիք (բարոքի, մոդեռնի ձևերուն նման),

կան սակայն կարդ մը բառեր զբութ թէ
հին եւ թէ քաւուական կամ նոր ձեւով կը
չեցքնելք, բայց իրբեւ տարբեր բառեր, տարբեր
նշանակութեամբ: Զ. գ. անհնաց ու եւ ոյլ, բանելի
եւ բանելի, բանիվ եւ բանիվ, բանիվ եւ բանիվ
եւ հանրելի, հանրելի, ոսրեւ եւ ոսրեւ, հանրելի
եւ հանրելի, հանրելի եւ հանրելի, ոսրեւ եւ ոսրեւ եւ ոսրեւ
յայլել եւ յայլել, պահց վկայ պէտք է աւելինելք
տողիւ եւ տողիւ: Շաշչափ Անհայ բարբուռութ
կը նշանակէ բաշխել (ուստիմք եւ այլ բաժնեն):

1

Խաչ որ ցայսվայր բացատրել աշխատեցայ
իրեւն սկզբունք արդի Հայերէնի կատարելա-
գործամին համար, կը վերաբերի այնքան
արեւելքան բարբառին ողբան արեւմատեանին, եւ
այս ուղղոթեամբ միայն կարելի պիտի ըլլայ
մը երկու գրական ոճերուն ալ մասցումը
Արեւելքան ոճը պարտաւոր է շախով մը գրա-
բարին համարեալ ինքնինք ննչեսն արեւ-
մատեան ըրած է և ամելի նեա պիտի ընէ: Եր-
կուքին մութեան միջնորդն է գրաբարի ձեւը,
որ, ննչես ցցց տուի, մեջի հարկաւոր եղած
է աշկան բաներուն մէջ նոյն է գաւառականին հետ
(Այսիս եւ Սասնյ): Խուսահայլ պէտք է փու-
թայ եղանակաւորել իր ոճը քամի մը գլխաւոր
բաներու մէջ եւ հրաժարիլ մանաւանդ հայ-
ցական հոլովի տեղ արգակն գործածելի եւ իր
երկար ու գժաւուր հօրովանմերէն. գ. օր.

Երեսն ԵՐԵՎԱՆ - աղջիկը բանահայտ մուլին ուղիղ է ՍՅՈՒՆԵԱԾ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ :

Խօսքին մէջ խտացած են ուռւսհայ ուժին
րորդ թէրութիւնները. գրաբար աղջկաց եւ արքա-
մանան աղջկինքն կըսուիք, երկուքն ալ լւագպայն
են քան ողինքուոց որ ճակար եւ երկար է: «Ցալիք
է, ճեւը օստար ե բուն հայ ինքն ոմէն: «Ցէկին
տափակ է իշխաննն, անելով պատկան հրզվ գոր-
ծածած է երկու անգամ, մէկը սական հայցա-
կակ սեղ: Ի՞նչ ուրիշ է լեզու կայ այդպիսի ան-
հեթեթ անկանոնթեամբ վարուոր, ուսոր
է ըսել:

Ի-Շ ԵՐԵՎԱՆ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ՔԻՆ ՀԱՆ ՎԱՐ, ՍԵՎԵՐԱԿ,

Այսպէս պէտք է ըսել ոչ որպէս զի արեւ-
մտեան հայերէն ըլլայ, այլ որպէս զի հայերէն
ըլլայ, եւ կանոնաոր քերականոթեամբ ոճ մը
Զիրումը Հայոց մէկ քածինէն միւս քածինն
չփոխի ըլլայ այլ հայոթեան, լեզուի կատարե-
յութեան ապահովեռուն:

Միթէ ուռասհայ հասարակութիւնը հեշտին չպիտի համար այդ բարեփոխութիւնը մուտքաներ հնու եւ ժողովուրդը կարգար թերթերուն մէջ.

ՈՐԴՅԵՐԵ ԿԱՄ ՄՐԵՒՆ ՏԵ ԲԱԴԿ — ԶԳԻ ՀԵ
ՊԵՂՊԵՆԵՐ, “ԳՈԽԱՆԱԿ ՈՐԴԿԵՐԱՆԴՐ ԲԱՆՈւՄ Է”
— “ՄԻՒԻՆ պաշտպանում երս, ձեւերուն:

Այս բարեփոխութիւնը զիրենք անձանօթ ոչի մը չի տանիր, քանզի իրենց լու ծանօթ է մեր հին կամ գրաբար ունին հիմնական հանդամանքը, գոնէ եկեղեցական եւ կրօնական պաշտամանց շնորհիւ, եթէ արեւմետան բարբառով թորթիններ կորդացան իի շըլան։
Ունակը պիտի տարկեն ծէ, թէպէտ այս կերպով բարեփոխուած քերականական ուռը ռուսահայոց հասկանալի պիտի լըլլար, բայց խորդ պիտի չնչէք։ Այս, կրոյա խորդ չնչէք, բնութեանեւնեւն բնութեանեւն,

եւ խորթութիւնը ասերեւ յըթ կը լսայ:

Առիշներ աւելիք բարձրահնչիւն առարկութիւն մը պիտի բանաձեւեն ըստով թէ “գրական մարդկան կը հաստատին եւ ոչ թէ կը տիրեն լցուանին աշխարհաբարը զարգաներու ջանով շշնալուցաւ: Ժողովուրդն է միայն որ կը դարբնի լեզուն կեսարի ամենօրեաւ սային մրայ:

Այդ առարկութիւնը սխալ է, վասն զի թերակատար հասկացողութեան մը վայ հիմ-
նուած է: Իրաւ, գրական մարդիկ չեն կարող
լինու մը ստեղծել եւ զայն բարբառի տալ
հասարակութեան, բայց անոնք յցժ կարեւոր
գեր ունի լեզուին թէ ստեղծման եւ թէ մշա-
կութեան գործին մէջ: Անալ է ենթագրել թէ
լիզուն բարը ժողովուրդը կը ստեղծէ: Ժողո-
վուրդին բացառիկ, տասկանդար անհատներն
են եղած մշտ ստեղծողները, ինպէս արհեստ-
ներուն, գիտութիւններուն, գործիշխառուն, զա-
յափառներուն, անանկ ալ ատոնիք բացարող
լիզունն հասարակ ժողովուրդին ալ գեր մը կա-
տարած է լիզուսի մէջ, այդ, եւ այն եղած է գէշ
սորզիւ եւ գէշ գործածել զայն, խանգարել
Նուռակերն, կարել քերականական կանոններն,
ջջել երանգներն ու նրութիւններն որք ըմ-
բռնուած ու յօրինուած են իրենց օժտեալ
լեզույններէն եւ նախնիքներէն: Գրական մար-

դեկ ևն կրնար հպատակիլ ռամիին այս ապօբինութիւններուն եւ զեղուանեներուն բայց միայն սահմանափակ չափով մը ընդհակառակն անոնց պաշտօնն է լեզուն հոփել, յարդարել, ուղղել, կանոնաւորել, ճոխացնել, կատարելագործել շարունակ եւ, որքան հնար է, ռամիին ալ բերել յուսումն եւ ի գործածութիւն մաքոր եւ ողիղ լեզուն:

Արդեն արդի պայմաններն շատ տարրեր են հին գարուց պայմաններէն, Հիմյոյ գիր, տպագրութիւն, լուսագրութիւն, աժան մատենադարաններ, լսարաններ ունինք որք կը դիւրացընն ուղղ լեզուի տարածումն ժողովդի ամեն խաւերուն մէջ եւ լեզուն անդրագիր աշաւաշմանց վասնէն զերծ կը պահեն, Լեզուները այսուհետեւ չպիտի կրն այն խորի փոփոխութիւններն զօրս հին գարերու մէջ կրած են:

Ուրեմն ուսահայ եւ թղթահայ գրագէտներ եւ գրուներ թող միաբանին արդի հայերէնը մէկ բարբառի վերածերու ջանքին մէջ՝ առաջնորդ ունենալով մեր լեզունին բնիկ նկարագիրն եւ ցեղային գրումը, որ բարերախտարար պայնան կենդանի կը մնայ մեր բարբառներէն ունանց մէջ եւ կը դիւրացնէ գրական մարդոց գործը յօդուած լեզուական վերակազմութեան եւ մութեան:

(ՏԵՐԱՆԱԳԻՒՅ)

Մ. Ս. ԳԱՐՈՒԻԼԾԱՆ

Թ Ա Խ Ե Բ Ե Է Խ Ե Հ Ա Յ Ե Խ Ե Ն

Կենդրուսական Ասից մէջ (Հիմական թուրքաւուն, հիմալայան լիռներէն քիչ մը հիւսիս, Պամիրի քով) Թուրքան քաղաքին քովերը քանի մը տարի տուաջ տեղի ունեցան նշանաւոր պեղամեներ գերմանացի գիտականներուն ձեռքվ. Այս պեղամեները պատասկան արդիւնեներ տանին. երեւան հանուեան խումբ մը լեզուներ՝ որքն շատանց անհետացած էն աշխարհի երեսէն: Այս արդիւնեները գետ նոր կուսումնասիրուն եւ. կը հրատարակուն: Երեւան եկած լեզուներուն մէջ կը միշտին սոգ դիւրացէն (իրանական բարբառ մը՝ որուն անունը միայն ծանօթ էր), երկու պահաւական բարբառներ (մէկը հարաւարեւմսեան, միւսը հրախային, գրեթէ միշտ այժմ անծանօթ), Տնագայն թաւրերէն, միշտն հոգերէնի զանազան նոր բարբառներ, խումբ մը ուրիշ զեռ անցայտ լեզուներ կամ բարբառներ, եւ վեր-

շապէս բողորովին նոր լեզու մը՝ որ կոչուեցաւ թոխարերէն:

Այս բոլոր լեզուներով ալ երեւան եկան զանազան բնագիրներ՝ շատը երկլեզուեան գիւտերը մեծ նշանակութիւն ունին յատիկէն մեջի համար. այսաւես պահաւերէնի նորագիւտ բարբառները աւելի մօտիկ են հայերէնի եւ կը պարզն քանի մը ինդիրներ՝ որ բուն պահաւերէնով չէին կրնար մեկնաւի: Ասով արդարացաւ նաեւ Հիւպշմանի քանի մը ինչնայած յատուկ տեսութիւնները Մէջյէ ունի այս մասն կարեւոր յօդուած մը. Sur les mots iraniens empruntés par l'arménien (MSL., XVII., էջ 242—250):

Թոխարերէնը թոխարներու լեզուն է, այս ազգն՝ որ գասականներու Տօշարի, Հնդկաց Ցուքհարա, Զինաց Տու-հօ-լո կոչածն է, ի. գարուն կը բնակէր հին բակարից մէջ: Այս լեզունը գտնուեցան քանի մը թարգմանութիւններ հնդիկերէնի բժշկական հասակուորներ, ահատարակ երկլեզուեան, տող առ տող գրուած Թոխարերէն եւ հնդիկերէն: գրերը հնդկական տառերն են, ուստի առաջն անգամն իսկ թէ կարգալու եւ թէ թարգման նելու համար շատ զիւրին:

Թոխարերէններ երեւան եկած են երկու իրարէտ տարրեր բարբառներ, որոնցից տուաջներ՝ որ կոչուեցաւ Ա բարառ, գտնուած է Թուրքանի մէջ, իսկ երկրորդը՝ որ կոչուեցաւ Յ բարբառ, գտնուած տառեցին առանձին առանձին տառերներուն են, ուստի առաջն անգամն իսկ թէ կարգալու եւ թէ թարգման նելու համար շատ զիւրին:

Թոխարերէններ հերեւան եկած են երկու իրարէտ տարրեր բարբառներ, որոնցից տուաջներ՝ որ կոչուեցաւ Ա բարառ զեղացիկ ապագրութեամբ: Հնդկակէն Sylva in Lévi եւ լեզուարան Meillet պատրաստեցին տաոց քննութիւններ՝ որ վերը բարտարակուեցաւ Journal Asiatique թերթին մէջ եւ առանձին (Etude des documents tokhariens de la mission Pelliot, Paris 1911).

Թոխարերէններ հնդեւրոպական լեզու մին է, բայց նոյն ընամելքն միւս քյոյ լեզուներէն ոչ մէկուն հետ կը միանայ եւ առանձին միւլ մը կազմէ: Հայերէնի հետ ունի սակայն քանի մը հնաւաքըիր նմանութիւններ: Այս, նմանութիւններ ոչ պյուրան բառական են որչափ բերականական:

Հանելով Լէզիի եւ Մէջյէի ուսումնայիւթեաններ, ստորեւ կը զնեմ այն բարը հնդեւրոպական բառերը՝ որ հասարակաց են թոխարերէնի եւ հայերէնի. ասով նմանութեան շափը պարզ կերպով պիտի երեւայ: